

Ерашэвіч А. У.

УА «Беларускі дзяржаўны эканамічны ўніверсітэт», Мінск, Беларусь

Yerashevich A.

Belarus State Economic University, Minsk, Belarus

УДК [94(476)+336.226.331(476)(091)] «1848–1861»

**СТАНАЎЛЕННЕ ЦУКРОВАГА АКЦЫЗУ
НА ТЭРЫТОРЫІ БЕЛАРУСІ Ў КАНЦЫ 40-Х –
ПАЧАТКУ 60-Х ГАДОЎ XIX СТАГОДДЗЯ**

**FORMATION OF THE SUGAR EXCISE TAX
IN THE TERRITORY OF BELARUS
IN THE LATE 40S – EARLY 60S OF THE XIX CENTURY**

У артыкуле на аснове комплексу як апублікаваных заканадаўчых актаў, статыстычных матэрыялаў, так і неапублікаваных архіўных дакументаў раскрыты пачатак працэсу акцызнага падаткаабкладання вырабу цукру-пяску на тэрыторыі Беларусі ў канцы 40-х – пачатку 60-х гг. XIX ст. Акцэнт зроблены на прававым рэгуляванні ўведзенага ў 1848 г. падаткаабкладання цукровай вытворчасці і вызначэнні фискальных вынікаў паступленняў ад вырабу цукру ў Расійскай імперыі, паказе ролі цукровага акцызу ў фарміраванні даходнай базы бюджэтаў і выяўленні ступені ўплыву ўведзенага цукровага акцызу на дынаміку развіцця цукровай вытворчасці ў беларускіх губернях Расійскай імперыі ў пазначаны перыяд.

Ключавыя словы: беларускія губерні; Расійская імперыя; ускосны падатак; падаткаабкладанне; цукар-пясок; цукровы акцыз; цукровабураковая прамысловасць.

Based on a complex of published legal acts, statistical materials, as well as unpublished and previously unknown archival documents, this article investigates the beginning of the process of excise taxation of the production of granulated sugar in the territory of Belarus in the late 40s – early 60s of the XIX century. Herein, most attention is focused on the aspects of the legal regulation of the taxation of sugar manufacturing, introduced in Russia in 1848, and the definition of the fiscal results of tax receipts in Russian Empire, on the demonstration of the role of the sugar excise tax in the formation of budget revenues and on revealing the degree of influence of the sugar excise tax on the dynamics of the development of the sugar beetroot industry in the Belarusian provinces of the Russian Empire in the late 40s – early 60s of the XIX century.

Keywords: Belarusian provinces; Russian Empire; indirect tax; taxation; granulated sugar; sugar excise tax; sugar beetroot industry.

Пытанні прамога і ўскаснага падаткаабкладання розных катэгорый насельніцтва, маёмасці і сфер дзейнасці адносяцца да адных з маладаследаваных у эканамічнай гісторыі Беларусі канца XVIII – першай паловы XIX ст. і з’яўляюцца актуальнымі ў сучаснай беларускай гістарыяграфіі. Гістарычныя вытокі падаткаабкладання вырабу цукру-пяску неабходны з пункту гледжання ўліку і асэнсавання як станоўчага, так і адмоўнага мінулага вопыту і традыцый для выпрацоўкі аптымальнай мадэлі падаткаабкладання гэтага віду тавару ў сучасных сацыяльна-эканамічных і грамадска-палітычных умовах жыццядзейнасці беларускага грамадства.

Значная колькасць навуковых даследаванняў гісторыкаў прысвечана тэме развіцця цукровабураковай прамысловасці ў Расійскай імперыі дарэформеннай эпохі [1; 6; 16], уключаючы беларуска-літоўскі рэгіён [19]. Асноўныя рэгіянальныя асаблівасці фарміравання, станаўлення і развіцця цукровабураковай прамысловасці як харчасмакавай галіны на тэрыторыі Беларусі ў 30-х – пачатку 60-х гг. XIX ст. раскрыты ў працах беларускіх эканамістаў М. Ф. Болбаса (1918–1997) [3; 4, с. 112–118] і М. Т. Раманоўскага (1912–1997) [14, с. 351–391]. У кантэксце разгляду прававой базы ўвядзення акцызу з цукровых буракоў асноўныя намаганні як дарэвалюцыйных, так і сучасных навукоўцаў накіраваны на вывучэнне абставін прыняцця, зместу і сутнасці палажэнняў «устава аб акцызе з бураковацукровай вытворчасці» 1848 г. [15; 17; 18]. Значную цікавасць уяўляюць матэрыялы тлумачальнай запіскі, складзенай у 1862 г. у сувязі з разглядам новага праекта ўстава аб акцызе з цукру-пяску расійскай вытворчасці [13]. Аднак усё ж такі на агульнаімперскім фоне адсутнічаюць навукова абгрунтаваныя даследаванні, прысвечаныя спецыфіцы практычнай рэалізацыі падаткаабкладання вырабу цукру з цукровых буракоў і спагнання акцызу з яго на тэрыторыі Беларусі ў канцы 40-х – пачатку 60-х гг. XIX ст. з вызначэннем характэрных асаблівасцей і рэгіянальных тэндэнцый развіцця. Тэма арганізацыі, станаўлення, развіцця, удасканалення, кіравання, рэгулявання, кантролю вырабу цукру-пяску з цукровых буракоў і яго акцызнага падаткаабкладання ў беларускіх губернях Расійскай імперыі ў пазначаны перыяд пакуль не стала прадметам спецыяльнага даследавання ў айчынай гістарыяграфіі.

Мэта артыкула – раскрыць спецыфіку пачатку працэсу акцызнага падаткаабкладання вырабу цукру-пяску на тэрыторыі Беларусі ў канцы 40-х – пачатку 60-х гг. XIX ст. Акцэнт зроблены на высвятленні

пэўных аспектаў парадку прававога рэгулявання ўведзенага ў 1848 г. падаткаабкладання цукровай вытворчасці і вызначэнні фіскальных вынікаў паступленняў ад вырабу цукру ў Расійскай імперыі, паказе ролі так званага цукровага акцызу ў фарміраванні даходнай базы губернскіх бюджэтаў і выяўленні ступені ўплыву новага цукровага акцызу на дынаміку развіцця цукровай вытворчасці ў беларускіх губернях Расійскай імперыі ў гэты перыяд.

Крыніцы артыкула ўключаюць комплекс як апублікаваных законодаўчых актаў, афіцыйных ведамасных статыстычных матэрыялаў, так і неапублікаваных архіўных дакументаў. Аўтар выкарыстаў фармальны статыстычны метада аналізу розных колькасных паказчыкаў.

Павелічэнне ўважных пошлін на трысняговы цукар-сырэц (20 кап. з пуда ў канцы XVIII ст., з 1819 г. – ужо 75 кап., з 1821–1 руб., з 1822 г. – 1,5 руб., з 1823 г. – 2,5 руб., з 1831 г. – 2,8 руб. (з каранціннымі зборамі 3,15 руб.), з 1841 г. – 3,8 руб. з пуда; у 1849–1854 гг. была нязначна паменшана – да 3,2 руб. з пуда) [2, с. 142, 143; 8, с. 12–13, 54], забарона прывозу ў Расійскую імперыю з-за мяжы рафінаду (прыбываў толькі праз Адэсу) разам з ростам попыту на цукар стымулявалі развіццё цукраварнай вытворчасці. Першы завод па вырабу цукру з цукровых буракоў з’явіўся ў Расіі ў сяле Аляб’ева Тульскай губерні ў 1800 г. [8, с. 11] ці ў 1802 г. [6, с. 42]. У 1827 г. адстаўным палкоўнікам французскіх войскаў Марцінам дэ Абіны і фабрыкантам Даазанам была заснавана цукраварня ў арэндным маёнтку Боцках графа Яна Патоцкага паблізу Тыкачына ў Бельскім павеце Беластоцкай вобласці [19, с. 11–12]. Пачаткам вырабу цукру з цукровых буракоў на тэрыторыі сучаснай Беларусі лічыцца 1830 г., калі ў маёнтку Моладава Кобрынскага павета А. Скірмунта быў адчынены першы ў краі цукровы завод [19, с. 13].

Павелічэнне ў 1841 г. тарыфу на замежны марскі трысняговы цукар да 3,8 руб. за пуд і забарона яго прывозу сухапутным шляхам, а таксама тэхнічныя ўдасканаленні, якія дазвалялі ўдвая павялічыць выраб цукру з кожнага беркаўца буракоў, з’яўляліся спрыяльнымі фактарамі развіцця галіны цукраварнай прамысловасці на тэрыторыі Беларусі. Колькасць цукровых прадпрыемстваў у беларускіх губернях павялічвалася, хоць некаторыя з іх не вытрымлівалі канкурэнцыі і закрываліся з прычыны банкруцтва. Калі на тэрыторыі Беларусі ў канцы 30-х гг. XIX ст. разам дзейнічала 5 цукровых заводаў, то ў 1840-я гг. – 16, у 1850-я гг. – 12, а ў 1860 г. – не менш за 33 памешчыцкіх цукровых заводы [4, с. 112–113]. Выпрацоўка цукру ў беларускіх губернях у 1859–1860 гг. складала

42 055 пудоў супраць ранейшых 261 пудоў у 1845 г., альбо падскочыла за 15 год у 161 раз! З 1845 па 1859 г. прадукцыйнасць працы на беларускіх цукраварнях павялічылася больш чым у 3,5 разы, хоць цэны на цукар панізіліся (з 12 руб. за пуд цукру ў 1839 г. да 7 руб. за пуд у 1860 годзе) [4, с. 115, 116, 117].

Аднак усё ж такі беларускія губерні не адносіліся да рэгіёнаў буйнога развіцця цукраварэння. Па нашых падліках, у 1860–1861 гг. 4 % афіцыйна дзеючых цукровых заводаў у Магілёўскай, Мінскай і Гродзенскай губернях выраблялі 1,2 % цукру-пяску сярод 24 губерняў і вобласці ў Расійскай імперыі [13, с. 122]. У агульнаімперскіх маштабах у канцы 50-х гг. XIX ст. украінскія губерні давалі больш за 75 % вырабу бураковага цукру ў Расіі. Зразумела, што беларускія цукраварні не маглі канкурыраваць са сваімі паўднёвымі суседзямі, паколькі ўраджайнасць і цукрыстасць буракоў ва Украіне была ў два разы большая, і капіталістычныя цукровыя заводы ў ёй замянілі прыгонныя [4, с. 116–117]. Ва Украіне сабекошт пуда цукру-пяску складаў 3–4 руб., у той час як у беларускіх губернях – 5–6 руб. пры рыначным кошце ў 7–8 руб. [14, с. 371]. У пачатку 1860-х гг. Кіеўская, Падольская і Чарнігаўская губерні адносіліся да спецыялізаваных раёнаў у Расійскай імперыі па вырабу цукру-пяску з цукровых буракоў.

Павелічэнне спажывання цукру насельніцтвам і рост колькасці цукровабураковых заводаў у краіне паставілі перад царскім урадам пытанне аб магчымасці павелічэння дзяржаўных даходаў за кошт гэтага новага віду тавару.

У 1839 і 1841 гг. міністр фінансаў Расійскай імперыі Я. Ф. Канкрын упершыню прапанаваў увесці невялікі акцыз на расійскі бураковы цукар [10, с. 312]. Аб неабходнасці і магчымасці абкладання зборам цукру з буракоў у снежні 1844 г. заявіла значная група з 22 пецяўбургскіх цукразаводчыкаў, якія спецыялізаваліся на перапрацоўцы прывазнога трысняговага цукру-сырцу ў рафінад. Яны звярнуліся ў Міністэрства фінансаў з заявай, у якой звярнулі ўвагу на несправядлівыя ўмовы канкурэнцыі паміж цукровымі прадпрыемствамі, якія выраблялі цукар з трыснягу (плацілі штогод высокую пошліну за ўвазны цукар-сырэц) і цукровых буракоў (з іх ніякага збору не спаганялі, і гэтыя абставіны дазвалялі, на іх думку, прадаваць тавар па больш таных цэнах, у той час як мясцовыя цукровабурачныя прадпрыемствы задавальнялі патрэбы краіны ў цукру толькі на 10–12 %, а астатняя доля прыпадала на каланіяльны цукар) [8, с. 56; 16, с. 158]. Павелічэнне ў Расіі ўнутранага

вырабу цукру з буракоў магло паменшыць мытныя даходы дзяржавы ад увозу трысняговага цукру. Для кампенсцыі магчымых страт у прыбытках імператарскі ўрад вырашыў увесці новую крыніцу дзяржаўнага даходу за кошт абкладання вырабу цукру з буракоў у Расійскай імперыі. Пасля абмеркавання ўмоў і парадку фарміравання акцызу на бураковы цукар на Мануфактурным і Камерцыйным саветах пачалі распрацоўваць адпаведнае палажэнне [16, с. 160–161; падрабязней: 17, с. 110–112]. Ідучы насустрач пажаданням памешчыкаў – уладальнікаў цукровых прадпрыемстваў, імператар Мікалай I распарадзіўся, каб памеры новага ўнутранага акцызу на выраб бураковага цукру былі невялікімі, і каб урад знайшоў прыдатныя спосабы яго спагнання з плацельшчыкаў [10, с. 134].

25 лютага 1848 г. імператар Мікалай I падпісаў «Статут аб акцызе з бураковацукровой вытворчасці», які ўключаў 57 параграфаў [5, с. 141–150], дзе падрабязна рэгламентаваліся ўмовы і парадак спагнання новага акцызу. Згодна з ім уладальнікі цукробураковых заводаў павінны былі штогод да 1 жніўня атрымліваць пасведчанні з павятовых казначэйстваў, а для зноў адкрываемых цукровых прадпрыемстваў – на працягу года. Патэнтныя пасведчанні на цукровыя заводы выдаваліся на крапасной паперы коштам ад 3 да 50 руб. адпаведна колькасці выхаду цукру-пяску ў пэўных аб'ёмах за 100 дзён іх працы. У дакуменце дэкларавалася аб нязменнасці правілаў цукровага збору на працягу першых шасці год. Стаўка штогоднага акцызнага збору з кожнага пуда ачышчанага прабеленага цукру-пяску расійскай вытворчасці павялічвалася праз кожныя два гады: з 01.09.1848 да 01.09.1850 цукровы акцыз спаганяўся у памеры 30 кап., з 01.09.1850 да 01.09.1852 – у памеры 45 кап., з 01.09.1852 да 01.09.1854 – у памеры 60 кап. з пуда.

Ад збору акцызу былі вызвалены рафінад як з прывазнога аплата-нага мытнай пошлінай трыснягу ці лумпа, так і з цукробурачнай сыравіны, некрысталізуемыя сіроп і патака з цукровых буракоў і бульбянога крухмалу. З невялікіх цукровых заводаў са штогоднай вытворчасцю цукру-пяску да 500 пудоў акцыз на працягу шасці год у вызначаныя двухгадовыя тэрміны памяншаўся на 15 кап. з кожнага пуда. Адкрытыя за два гады да выдання цукровага акцызу і зноў засноўваемыя пасля абнародавання цукровага ўстава цукровыя заводы ў першыя два гады вызваліліся ад плацяжу акцызу, у наступныя два гады павінны былі ўносіць па 30 кап., а ў апошнія два гады шасцігоддзя – 45 кап. з пуда прабеленага цукру-пяску. Колькасць штосутачнага выхаду цукру-пяску

вылічалася адпаведна сярэдняга ўтрымання ў беркаўцы цукровых буракоў цукру-пяску (3 % вагі цукровых буракоў, альбо ў 12 фунтаў прабеленага цукру), колькасці, моцы і ёмістасці розных тэхнічных прыстасаванняў (снарадаў халоднай ці гарачай вымачкі, моцы прэсаў для выпягвання з цукровых буракоў першага сырога соку і апаратаў).

Штогодныя поўныя выплаты акцызу з уладальнікаў цукровых заводаў павінны былі збірацца не пазней за 1 красавіка ва ўездных казначэйствы, прычым датэрміновыя яго ўзносы памяншалі акцыз на 0,5 %. У выпадку пратэрміноўкі плацяжу з даўгавой сумы за першыя тры месяцы належыла спаганяць па 0,5 % за кожны месяц, а пасля сканчэння гэтага тэрміну – штомесячна па 2 % пені да канчатковай уплаты. Нагляд за выкананнем правілаў цукровага акцызу ўскладаўся на рэвізораў мясцовай казёнай палаты і асобных чыноўнікаў уездных казначэйстваў. У выпадку знойдзеных акцызнымі чыноўнікамі злоўжыванняў накладзеныя ўрадам спагнанні размяркоўваліся так, што адна палова сумы паступала непасрэдна акцызным службоўцам, а другая – залічвалася ў асобны капітал пры Дэпартаменце падаткаў і збораў Міністэрства фінансаў, з якога, па меркаванні міністра фінансаў, маглі выдавацца грашовыя ўзнагароды мясцовым чыноўнікам, якія выяўлялі парушэнні акцызных правілаў.

З уладальнікаў цукровых заводаў, якія не бралі ўсталяваных патэнтных пасведчанняў, спаганялі па 300 руб. штрафу і плацёж трайной гербавай пошліны за пасведчанне, а з цукровых прадпрыемстваў з гадавой вытворчасцю да 500 пудоў цукру-пяску, пабудаваных за два гады да абвяшчэння палажэння аб акцызе з цукру і новых, – у два разы менш. За парушэнне правілаў (тайны выраб цукру, выкарыстанне апаратаў для атрымання першага сырога соку, зняцце пячаткаў з цёрак пасля дазволеных часоў працы пасля 25.08. і раней 15.03., працы цукровага завода без пасведчання) у якасці меры пакарання прадугледжваліся грашовыя спагнанні ў памеры ад 10 да 300 руб. [5, с. 141–144, 146, 148, 149].

Зазначым пра таннасць адміністравання акцызу з бураковага цукру. Па падліках, расходы па збору паступленняў ад цукру мясцовай вытворчасці былі не больш за 3 % самога даходу з гэтай крыніцы [13, с. 9]. Мадэль цукробурачнага акцызу вылучалася сваімі лягчэйшымі ўмовамi ўліку, кантролю з прычыны нязначнай колькасці цукровых прадпрыемстваў, прастатой нагляду за колькасцю і памерамі снарадаў (абсталявання) і колькасцю дзён сапраўднай працы на іх.

Паэтапнае павелічэнне ў першыя шэсць год (з 01.09.1848 да 01.09.1854) ставак акцызу з цукру-пяску і яго паменшаныя памеры з цукровых прадпрыемстваў з аб'ёмам вытворчасці да 500 пудоў прабеленага цукру-пяску істотна не паўплывалі на ступень развіцця цукрабуракавай прамысловасці і вытворчую колькасць вырабленай прадукцыі цукраварных прадпрыемстваў у беларускіх губернях.

Заўважым, што вызначаныя ўрадам умовы спагнання акцызу з цукру-пяску былі нявыгаднымі для малых і тэхнічна адсталых цукровых прадпрыемстваў, паколькі ён збіраўся не паводле вагі сапраўды вырабленага цукру-пяску, а адпаведна аб'ёму сутачнай здабычы ў залежнасці ад колькасных нормаў выхаду (з беркаўца цукровых буракоў у 10–12 пудоў 12 фунтаў прабеленага цукру-пяску мясцовай вытворчасці з цукровых буракоў, альбо 3 % утрымання цукру-пяску ў цукровых бураках) і залежыў ад вытворчасці механізмаў. Такім чынам, парадак спагнання ў дзяржаўны скарб акцызу з усіх цукровых заводаў, за выключэннем новых ці перабудоўваемых, з 3 % колькасці выпрацоўкі цукру з цукровых буракоў, паводле нормаў сутачнай работы абсталявання, якое выкарыстоўвалі для здабычы соку, колькасці дзён працы цукраварняў, патэнтнага збору альбо платы за пасведчанне на права ўтрымання цукровага завода, заахвочваў прадпрымальнікаў да павелічэння прадукцыйнасці працы. Тэхнічна і тэхналагічна ўдасканаленыя цукровыя заводы маглі атрымаць з беркаўца цукровых буракоў больш за 20 фунтаў прабеленага цукру-пяску і фактычна маглі плаціць акцызу ў 1,7 разы менш. Уладальнікі цукровых прадпрыемстваў з нізкімі аб'ёмамі вытворчасці былі зацікаўлены ў тэхналагічнай рэканструкцыі цукраварняў.

Вызначаныя цукразаводчыкамі і паменшаныя ўрадам невялікія нормы выхаду цукру-пяску з цукровых буракоў, льготныя ўмовы і спосабы збору акцызу абумовілі тое, што замест намінальнай стаўкі акцызу з 1 верасня 1852 г. ў 60 кап. з пуда цукру-пяску ў вялікарасійскіх і ўкраінскіх губернях рэальна збіралі толькі па 25 кап. з пуда [6, с. 27; 16, с. 162]. Рэальны акцыз, які вылічваўся па колькасці сутачнага вырабу, у залежнасці ад 3 % нормы ўтрымання цукру ў цукровых бураках і моцы вытворчасці і складаў недзе ад 60 да 90 кап. з пуда прабеленага пескавага цукру, даходзіў да 20–22 кап. з пуда замест намінальных 60 кап. з пуда. Іншымі словамі, сапраўднае абкладанне цукру-пяску ўнутрырасійскай вытворчасці ў сувязі з нармальным звычайным выхадам гатовай вырабленай прадукцыі было значна меншым.

У 1860–1861 гг. у Магілёўскай, Мінскай і Гродзенскай губернях пастаянна дзейнічала 16 цукровых заводаў (толькі два паравых, астатнія – агнявыя), якія паводле афіцыйнага вылічэння давалі 19 150 пудоў цукру-пяску, у той час як сапраўдны яго выраб складаў 45 500,7 пудоў (у 2,4 разы больш). Такім чынам, акцызам абкладалася толькі 42,1 % вырабленага цукру-пяску [13, с. 122].

Адносна невялікія памеры вырабу цукру-пяску з мясцовых цукровых буракоў прадвызначылі нязначны ўзровень паступлення казённага даходу ад абкладання вытворчасці мясцовага цукру. У Магілёўскай губерні акцыз з цукрабуракавай вытворчасці ў 1859 г. складаў 2 тыс. руб. з дадаткам 50 руб. з патэнтных пасведчанняў на вытворчасць цукру, альбо 0,14 % з 1 447 227,79 руб. губернскіх даходаў, а ў 1860 г. – адпаведна 1 тыс. і 50 руб., ці 0,06 % з агульнагубернскіх дзяржаўных даходаў у 1 742 383,38 руб. [12]. У Мінскай губерні акцыз з вырабу цукру ў 1849–1861 гг. вагаўся ад 500 да 1 588 руб. і складаў ад 0,06 да 0,1 % з усіх крыніц дзяржаўных даходаў (падлічана па [11]). Усе даходы бягучага акладу і нядоімак ад цукраварнай вытворчасці ў Мінскай губерні, якія паступалі ў ведамства Дэпартаменту розных падаткаў і збораў Міністэрства фінансаў, склалі за 1857–1860 гг. суму ў 6 928 руб., нават больш на 3,7 % належных грошай пры адсутнасці недабораў [7, с. 252, 572].

Тым не менш увядзенне акцызу за выраб цукру-пяску з цукровых буракоў павялічыла даходныя паступленні ў дзяржаўную казну Расійскай імперыі з гэтай галіны да 1861 г. ў 13,6 разы, але прыбыткі істотна вагаліся за асобныя гады, а выплаты ў сярэднім складалі 41,5 кап. з кожнага пуда цукру-пяску. Рэальны акцызны даход ад вырабу цукру з буракоў у Расійскай імперыі з 1849 да 1861 год падскочыў у 6,9 разы, але складаў мізэрную частку агульнадзяржаўных прыбыткаў (ад 0,03 да 0,22 % за асобныя гады) [1, с. 18; 2, с. 147, 151; 8, с. 57; 13, с. 13, 46, 167].

У цэлым у Расійскай імперыі ў дарэформенную эпоху, у параўнанні з краінамі Заходняй Еўропы, былі меншыя падушавыя нормы спажывання цукру. Высокі кошт цукру-пяску рабіў падобны тавар эксклюзіўным і стрымліваў яго масавае спажыванне, асабліва сельскім насельніцтвам, якое па-ранейшаму выкарыстоўвала мёд у якасці прадмета харчавання. Так, у 1859 г. штогодняе спажыванне цукру ў Вялікабрытаніі з Ірландыяй дасягала 32,1 фунты на кожнага жыхара, у Галандыі – 19,5 фунты, у Францыі – 12,2 фунты, у Бельгіі – 9,9 фунты, у Германскім мытным саюзе – 9,5 фунты, у Іспаніі – 7,4 фунты, у Аўст-

рыі – 3,7 фунты. У Расіі ў 1848 г. на кожнага чалавека расходвалася не больш за 1,4 фунты, а ў пачатку 1860-х гг. без Царства Польскага – 3 фунты цукру, альбо прыкладна 1,2 кг у год (гандлёвы фунт складае 409,51 г) [1, с. 27; 13, с. 56]. Абкладанне акцызам мясцовай вытворчасці цукру-пяску з цукровых буракоў не мела істотнага фіскальнага значэння. Прывазны цукар абкладаўся мытнай пошлінай ад 2 да 5 руб. з пуда, і казённым даход з гэтай крыніцы дасягаў каля 8 млн руб., а акцызнае абкладанне мясцовага цукру-пяску давала прыбытку ў дзяржаўны скарб толькі да 500 тыс. руб. у год [9, с. 97].

Да 1853 г. не адбылося значнага скарачэння прывозу ў Расійскую імперыю замежнага цукру-сырцу (паступаў у асноўным морам) і адпаведнага памяншэння сумы мытнага даходу з гэтай крыніцы. Але з 1853 г., у сувязі са скарачэннем нормаў пошліннага збору (у 1854–1857 гг. з прывазнага праз сухапутную мяжу цукру-пяску спаганялі 2 руб., з рафінаду – 4 руб. мытнага збору з пуда, з 1857 г. мытная пошліна з цукру-пяску, які прыбываў у Расію марскім шляхам, складала 3 руб., сухім – 2 руб. з пуда, а з рафінаду – адпаведна 5 і 4 руб.), а таксама з прычыны Усходняй вайны 1853–1856 гг. і ўскладнення дастаўлення цукру-сырцу марскімі камунікацыямі і ў наступныя гады з-за росту цукровабураковай вытворчасці ва ўкраінскіх губернях крыніца дзяржаўных даходаў за кошт мытных пошлін з цукру-сырцу скарацілася ў параўнанні з папярэднім часам прыкладна ў два разы [2, с. 144; 13, с. 14]. Да таго ж забарона законнага прывозу з-за мяжы і высокі кошт на цукар-рафінад стымулявалі рост кантрабанднага гандлю гэтым таварам. Розніца паміж мытнай пошлінай на каланіяльны цукар-пясок (3,2–3,8 руб. з пуда) і акцызам з бураковага цукру ўнутранага вырабу (30–60 кап. з пуда) заахвочвала прадпрымальнікаў-памешчыкаў засноўваць цукровыя заводы па вырабу цукру з мясцовай сыравіны – цукровых буракоў. Зразумела, што значнае зніжэнне ўвазных пошлін на прывоз з-за мяжы цукру-сырца, пры адначасовым захаванні высокіх нормаў акцызу на мясцовую цукровабураковую прамысловасць, маглі нанесці па ёй сур'ёзны ўдар.

Змены ў налічэнні акцызу з бураковага цукру адбыліся ў 1863 г., калі ў два разы была павялічана норма выхаду цукру-пяску з беркаўца цукровых буракоў.

Такім чынам, уведзены ў Расійскай імперыі так званы акцыз з бураковацукровай вытворчасці, які адносіўся да звычайных даходаў Міністэрства фінансаў, па-сутнасці, займаў прамежкавае становішча

паміж акладнымі і неакладнымі зборамі. Аб'ектам падаткаабкладання выступалі вытворчыя тэхналагічныя магутнасці цукровабураковых заводаў, але іх прадукцыя прызначалася для спажывання насельніцтвам. Статут 1848 г. падрабязна рэгламентаваў механізм вылічэння і парадак абкладання прадпрыемстваў па вырабу цукру-пяску з цукровых буракоў цукровым акцызам, яго памер, парадак спагнання і час плацяжу, сістэму ўпраўлення, кантролю і нагляду, вызначаў грашовыя спагнанні за парушэнні правілаў. У сістэме падаткаабкладання цукровы акцыз адносіўся да найбольш простага, надзейнага, рацыянальнага і рэгулярнага новай крыніцы дзяржаўных даходаў. На тэрыторыі Беларусі акцыз з цукру збіраўся ў Магілёўскай, Мінскай і Гродзенскай губернях, але яго фіскальныя вынікі і роля ў фарміраванні даходнай базы губернскіх бюджэтаў былі мізэрнымі. Цукровы акцыз не аказаў істотнага ўплыву на развіццё цукравой прамысловасці ў беларускіх губернях Расійскай імперыі, якая не магла вытрымаць канкурэнцыі з украінскімі цукровымі прадпрыемствамі. Вызначаныя ўрадам умовы налічэння цукровага акцызу, у тым ліку па яўна заніжанай норме выхаду цукру-пяску з цукровых буракоў, з'яўляліся легальным спосабам ухілення ад падаткаабкладання цукру-пяску і рэальна памяншалі сумы паступлення цукровага акцызу ў дзяржаўны скарб. З іншага боку, уведзены цукровы акцыз таксама стымуляваў памешчыкаў-прадпрыемальнікаў праводзіць тэхналагічную рэканструкцыю сваіх цукровых прадпрыемстваў. У беларускіх губернях Расійскай імперыі большая палова сапраўды вырабленага на заводах цукру-пяску акцызам не абкладалася.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Андреев, Е. Н. О свеклосахарном производстве / Е. Н. Андреев // Обзор различных отраслей мануфактурной промышленности России: в 3 т. – СПб.: Тип. И. Огризко, 1862–1865. – Т. 1. – 1862. – С. 3–143, прил. 78 с.
2. Блюх, И. С. Финансы России XIX столетия. История-статистика: в 4 т. / И. С. Блюх. – СПб.: Тип. М. М. Стасюлевича, 1882. – Т. 3. – XIII, 232 с., V с.
3. Болбас, М. Ф. Из истории развития сахарной промышленности в Белоруссии / М. Ф. Болбас // Сахарная промышленность. – 1961. – № 12. – С. 17–20.
4. Болбас, М. Ф. Развитие промышленности в Белоруссии (1795–1861 гг.) / М. Ф. Болбас. – Минск: Наука и техника, 1966. – 268 с.
5. Высочайше утверждённый 25.02.1848 г. устав об акцизе с свеклосахарного производства // Полное собрание законов Российской империи: собрание 2-е с 1825 по 1881 г.: в 55 т. – СПб.: Тип. 2-го отд-ния собств. Е. И. В. канцелярии, 1830–1862. – Т. 23–1, № 22024. – С. 141–150.

6. Грумм-Гржимайло, Е. О свеклосахарной промышленности и развитии ее в России (из сведений Министерства финансов и других официальных источников по 1.12.1859 г.) / Е. Грумм-Гржимайло // Труды императорского Вольного Экономического общества. – 1860. – Т. 1, № 1. – С. 37–75.

7. Зеленский, И. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. Минская губерния / И. Зеленский. – СПб.: Воен. тип., 1864. – Ч. 2. – VIII, IV, V, 701 с., 17 табл., карта.

8. Левин, И. М. Свеклосахарная промышленность в России / И. М. Левин. – СПб.: Тип. Печат. труд, 1910. – 136 с.

9. Мигулин, П. П. Экономический рост русского государства за 300 лет (1613–1912) / П. П. Мигулин. – М.: ГПИИВ, 2012. – 256 с.

10. Министерство финансов 1802–1902: исторический очерк / под ред. Н. К. Бржеского. – СПб.: Тип. Экспедиции заготовления госуд. бумаг, 1902. – Ч. 1. – X, 640 с.

11. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (далее – НГАБ). – Ф. 333. Воп. 1. Спр. 3324–3329, 3331–3334, 3825–3826.

12. НГАБ. – Ф. 2001. Воп. 1. Спр. 724. Арк. 122–123 адв.; Спр. 739. Арк. 88 адв. – 89 адв.

13. Объяснительная записка к проекту устава об акцизе с сахарного песка туземного приготовления. – СПб.: Тип. В. Безобразова и К, 1862. – [V], 175 с., 2 л. карт.

14. Романовский, Н. Т. Развитие мануфактурной промышленности в Белоруссии: вторая половина XVIII–первая половина XIX века / Н. Т. Романовский. – Минск: БГУ им. В. И. Ленина, 1966. – 427 с.

15. Сидоренко, Г. Д. Исторический очерк налогов на сахар в России / Г. Д. Сидоренко. – СПб.: Тип. ред. период. изд. М-ва финансов, 1863. – 24 с.

16. Тихонов, Б. В. Развитие свеклосахарной промышленности во второй половине 40-х гг. и в 50-х гг. XIX в. (к истории начала промышленного переворота) / Б. В. Тихонов // Исторические записки. – 1958. – Т. 62. – С. 126–169.

17. Чальцева, Т. А. Особенности организации взимания косвенных налогов в России в середине 50-х годов XIX в. (по материалам «Устава об акцизе с свеклосахарного производства» 1848 г.) / Т. А. Чальцева // Вестн. Ленинград. гос. ун-та им. А. С. Пушкина. – 2014. – Т. 4, № 3. – С. 109–118.

18. Чальцева, Т. А. Становление и совершенствование системы сахарного акциза в Российской империи в середине XIX – начале XX вв.: на примере Курской губернии: автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 / Т. А. Чальцева; Юго-Зап. гос. ун-т. – Белгород, 2016. – 25 с.

19. Przyrembel, Z. Dzieje cukrownictwa na Litwie / Z. Przyrembel. – Warszawa: Druk Rubieszewskiego i Wrotnowskiego, 1912. – 52 s.

(Дата поступления: 25.08.2020).